

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tophaneli Hacı Mehmet Ağa Vakfı

Tophaneli Hacı Mehmet Ağa Foundation from the Ottoman Empire to the Turkish Republic

Murat

KÜÇÜKUĞURLU

Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü, Erzurum, Türkiye
e-mail: kucukugurlu@erzurum.edu.tr

Geliş Tarihi/Received: 13.03.2023
Kabul Tarihi/Accepted: 27.04.2023

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Murat KÜÇÜKUĞURLU
kucukugurlu@erzurum.edu.tr

Atıf /Cite this article:
Küçüküğürlü, M. (2023). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tophaneli Hacı Mehmet Ağa Vakfı. *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16, 94-119.

This article checked by

Content of this journal is licensed under a
Creative Commons Attribution-
Noncommercial 4.0 International License.

Öz

Osmanlılar döneminde Erzurum'un sayılı zenginlerinden olan Tophaneli Hacı Mehmet Ağa, 1719'da bir vakıf kurmuş ve sonraki yıllarda vakfını kademeli olarak büyütüştür. Tophaneli Mehmet Ağa Vakfı'yla alakalı üç farklı vakfiye tarafımızdan tespit edilmiştir. İlk vakfiye Osmanlı Türkçesi ile yazılmış olup Nisan 1719 tarihlidir. Bu vakfiyeye göre Mehmet Ağa şehirde var olan bir boyahane ve 42 dükkanı satın alarak vakfetmiştir. Ayrıca Tebrizkapı'da dört dükkân ve bir ahır ile şehrin dışında Gümüşlü Kümbet yanında inşa ettirdiği râhdâr damını bunlara ilave etmiştir. Bunların geliriyle, Palandöken'den getirttiği Tophaneli Suları'nın, bu suların akıtıldığı 19 çeşmenin ve yaptırdığı namazgâh ve helaların bakım onarım ve çeşitli giderlerinin karşılanmasını şart koşmuştur. Mehmet Ağa, 1719'da kurmuş olduğu vakfı sonraki iki yıl içinde bir hayli genişletmiştir. Bu süre içinde şehirde iki mescit yaptırmış ve akıttığı çeşmelerin sayısını 48'e çıkartmıştır. Bunların bakım ve onarımlarının yapılmasıyla görevlilerinin ücretlerinin ödenmesi için yeni gayrimenkuller vakfetmiştir. Böylece vakfettiği dükkân, han odası ve ambar sayısını 142'ye çıkarmıştır. Bunlara Hasankale'deki büyük bir köşk ile ambarları da ilave etmiştir. Bu makalede Mehmet Ağa Vakfı'na ait ulaştığımız vakfiyeler incelenmiştir. Bu vakfiyelerden ikisi ilk defa bu makale ile gün yüzüne çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Erzurum, Mehmet Ağa Vakfı, Vakıf, Vakfiye, Çeşme

Abstract

Tophaneli Hacı Mehmet Ağa, was one of the few riches of Erzurum during the Ottoman period, established a foundation in 1719 and gradually expanded it in the following years. Three different endowments related to Tophaneli Mehmet Ağa Foundation have been identified by us. The first foundation charter is in Ottoman Turkish and dated April 1719. According to this charter, Mehmet Ağa bought a paint shop and 42 shops in the city and donated it. In addition, he added four shops and a barn in Tebrizkapı, and the rahdâr roof he had built outside the city, next to the Gümüşlü Vault. With their income, he stipulated that the maintenance, repair and miscellaneous expenses of the Tophaneli Waters he had brought from Palandöken, the 19 fountains from which these waters flowed, and the prayer places and toilets he had built. Mehmet Ağa greatly expanded the foundation he had established in 1719 in the next two years. During this time, he had two mosques built in the city and increased the number of fountains to 48. He donated new real estates for the maintenance and repair of these and for the payment of the wages of his officials. Thus, he increased the number of shops, inn rooms and warehouses to 142. He added a large mansion and warehouses in Hasankale to these. In this article, the foundations of the Mehmet Ağa Foundation, which we have reached, have been examined. Some of these foundations were brought to light for the first time with this article.

Keywords: Erzurum, Mehmet Ağa Foundation, Foundation, Endowment, Fountain

Giriş

Hacı Mehmet Ağa'nın babasının ismi Ali, dedesinin ismi ise Mahmut'tur. Aslen Kayserili olduğu için "*Kayserili Mehmet Ağa*" olarak anılmakla birlikte daha çok "*Tophaneli Mehmet Ağa*" olarak şöhret bulmuştu. Çünkü Tophane-i Âmire'de uzun yıllar hizmet etmişti (VGMA, 2502: 49).¹ Ardından, tespitimize göre, Erzurum Gümrüğü Emini olarak XVII. yüzyılın sonlarına doğru Erzurum'a geldi. Burada evlendi ve ömrünün geri kalan kısmının çoğunu Erzurum'da geçirdiği anaşılan Mehmet Ağa, işte bu dönemde Erzurum'un en büyük vakıflarından birini kurdu.

Tophaneli Vakfı'nın temelinde, Mehmet Ağa'nın Palandöken'den şehre getirttiği Tophaneli suyu yer almaktaydı. Detayları aşağıda verilecek olan bu su, Erzurum şehrindeki 48 çeşmeden akıtıldı. Mehmet Ağa ayrıca Erzurum'da iki mescit, namazgâhlar ve helalar yaptırdı. Bütün bu hayır işlerinin devamlılığını sağlamak üzere Erzurum'da 142 dükkân, han odası ve ambar vakfetti. Ayrıca Erzurum'da bir boyahane ve Hasankale'de büyük bir köşk vakfetti.

1. Mehmet Ağa'nın İlk Vakfiyesi

Mehmet Ağa, bütün bu hayır işlerini farklı zamanlarda yapmış ve vakfını kademeli olarak büyütmişti. Tophaneli Mehmet Ağa Vakfı'yla alakalı üç farklı vakfiye tespit etmiş bulunmaktayız. İlk vakfiye Osmanlı Türkçesi ile yazılmış olup Cemâziyü'l-evvel 1131 (Nisan 1719) tarihlidir. Bu vakfiye, Mehmet Ağa'nın kurduğu vakfın ilk hâlini göstermesi bakımından önemlidir. Vakfiyeye göre Mehmet Ağa, ilk olarak bir boyahane, 46 dükkân, bir ahır ve bir râhdâr damı² vakfetmiştir. Akıttığı çeşme sayısı ise 19'dur.

Yine bu vakfiyede, sonraki iki vakfiyede olmayan bazı önemli detaylar vardır. Örneğin Mehmet Ağa'nın eskiden Erzurum Gümrüğü Emini olarak görev yaptığını bu vakfiyeden öğrenmekteyiz. Yine, vakfettiği boyahane ve 42 dükkânın Osmanlı ordusunda hizmet veren ve sağ ve sol olarak ikiye ayrılan "*gönüllüyân-ı yemîn*" ve "*gönüllüyân-ı yesâr*" neferlerine ait olduğunu ve Mehmet Ağa'nın onlardan bu mülkleri satın alarak vakfettiğini görmekteyiz.

1719 tarihli vakfiyeye göre Mehmet Ağa, kale içindeki Karakilise Mahallesi'nde gönüllüyân-ı yemîn ve yesâr askerlerinden bir boyahane alarak vakfetti. Bu boyahane bazı belgelerde "*Erzurum Boyahanesi*" olarak geçmektedir. Ayrıca kale haricinde, Tebrizkapı yakınında yine gönüllüyan askerlerinden 42 dükkân satın alarak vakfına ilave etti. Yine aynı yerde dört dükkân ve bir ahır yaptırdı. Bunların dört tarafında Şabhâne Çeşmesi, kale hendek duvarı, Karakullukçu Ömer Ağa'nın kasap dükkânı ve ana yol vardı. Yine şehrin dışında Gümüşlü Kümbet yanında inşa ettirdiği râhdâr damını vakfetti. Bunların geliriyle, Mehmet Ağa'nın Palandöken'den getirttiği Tophaneli Sularının, bu suların akıtıldığı 19 çeşmenin ve yine Mehmet Ağa'nın yaptırdığı namazgâh ve helaların bakım onarım ve çeşitli giderleri karşılanacaktı.

Zikredilen boyahane, dükkânlar, ahır ve râhdâr damı her yıl kiraya verilecekti. Bu gelirden 13 akçe çeşmelerin su yolcusuna tahsis edilmişti. Bu kişi her sabah ve akşam çeşmeleri kontrol edip tamire muhtaç olan mahallerini tamir edecek ve başka bir işte çalışmayacaktı. Vakfın câbisine günlük üç, kâtibine iki ve mütevelliiye beş akçe verilecekti.³ Ayrıca Pasin Kazasında Dirkişin isimli köyde iki noktada akıtılan iki lüle suyun bakımı yapılacaktı.

¹ İbrahim Hakkı Konyalı, Mehmet Ağa'nın kurduğu vakıf bünyesindeki Tophaneli Mescidi'nin bu ismi almasını, bu mescidin yakınındaki Çifte Minareli Medrese'nin Osmanlıların tophanesi olmasına bağlar. Yani, bu mescidin Tophane yakınında olduğu için bu isimle anıldığını belirtir. (Bkz. Konyalı, 1960: 259-260); Fakat bu doğru değildir. Mehmet Ağa'ya Tophaneli, yaptırdığı mescide ise Tophaneli Mescidi denilmesinin nedeni, metinde belirttiğimiz gibi Mehmet Ağa'nın Tophane-i Amire'de çalışmış olmasıdır.

² Mehmet Ağa'nın vakfettiği râhdâr damı, Erzurum şehrinin doğu girişinde ve İran'dan gelen transit yolu üzerinde bulunan Gümüşlü Kümbet yakınındaydı. Buradaki râhdâr damı, gümrükçü/kolcu binası olarak hizmet vermekteydi. Anlaşıldığı kadarıyla bu binada, şehre gelmekte olan veya şehirden çıkan ticaret kervanlarının, tüccarların ve diğer yolcuların can güvenliğini sağlamaktan sorumlu devlet görevlileri bulunmaktaydı.

³ Osmanlı Devleti'nde küçük vakıfların bütün idaresi mütevelliler tarafından yürütüldüğü halde, büyük vakıfların idaresinde nâzır, mütevellii, câbi ve kâtip gibi birçok görevlinin hizmet yaptığı bilinmektedir. Câbi denilen kişi vakfın gelirlerini toplamaktaydı. (İpşirli, 1992: 529-530).

Vakfın mütevellisi olarak Ebubekir Efendi tayin edildi (VGMA, 489: 52-53).

2. İkinci ve Esas Vakfiye

Mehmet Ağa 1719'da kurduğu vakfı sonraki iki yıl içinde bir hayli genişletti. Bu süre içinde şehirde iki mescit yaptırdı ve çeşmelerin sayısını artırdı. Bunların bakım ve onarımlarının yapılması ile görevlilerinin ücretlerinin ödenmesi için yeni gayrimenkuller tahsis etti. Mehmet Ağa, bu hususları içeren ikinci vakfiyesini Arapça olarak Muharrem 1134 (Kasım 1721) tarihinde hazırlattı ve önceki vakfiyede belirtilenlerle birlikte, aşağıdaki mülkleri de vakfetti:

Kalenin doğudaki kapısı olan Tebrizkapı yakınında 22 odadan müteşekkil iki katlı Tophaneli Hanı,
Tebrizkapı yakınında ve meydanlıktaki Şabhane civarında, hanın duvarının sona erdiği meydan kapısına kadar sıralanan 24 dükkân,
Hanın karşısında ve meydanın dört tarafında bir sıra üzerinde 50 dükkân,
Dükkânlar üzerinde 11 oda ve hanın kapısı üzerinde 1 oda,
Kale hendeği içinde ahır ve ahırın üzerinde 23 oda,
Kalenin kuzeydeki kapısı olan Gürcükapı yakınında ve yaptırdığı mescidin yanında, kale surunun dışında, hendeğe bitişik 3 dükkân,
Gümüşlü Kümbet mevkiinde "Râhdâr Damı" isimli menzil,
Erzurum'un sur içinde Karakilise Mahallesi'nde boyahane,
Hasankale'de sur içinde büyük bir konak. Bu konağın dört mahzeni, bu mahzenler üzerinde bir köşkü, üç odası ve diğer beş odası, bir mutfuğu, bir hamamı, bir bahçesi, iki ahır, üç üst kat odası ve yine üst katta bir köşkü ve iki ahırın birinin üzerinde diğer bir odası ve bir mutfuğu vardı.

Böylece Mehmet Ağa, Tebrizkapı'daki Tophaneli Hanı ve etrafında 132, Gürcükapı'da ise 10 adet olmak üzere 142 dükkân, oda, ahır ve ambar vakfetti. Bunların dışında Karaköse Mahallesi'nde bir boyahane, Gümüşlü Kümbet civarında bir râhdâr damı ve Hasankale'de büyük bir köşk de vakfın taşınmazlarındandı.

Bütün bu mülkler, Mehmet Ağa'nın Palandöken'den getirip şehrin pek çok noktasındaki çeşmelerden akıttığı içme suyu, helalar, namazgâhlar, çeşmeler ve yaptırdığı iki mescide vakfedilmişti. Bu mescitlerin birisi Tebrizkapı'nın yanında ve Şabhane'nin üstündeydi. Bu Şabhane'yi de Mehmet Ağa yaptırmış ve aynı bölgede sıra hâlindeki çeşmelerden 10 lüle su akıtmıştı. Diğer mescit ise Gürcükapı yanında, sur haricinde olup yakınında hamam vardı. Bu hamam büyük ihtimalle günümüze ulaşmış olan "*Küçük Hamam*" isimli hamamdı. Mehmet Ağa bu mescidin yanında da çeşme yaptırmıştı (VGMA, 2171: 250-254; BOA, EV.d, 12115: 56; VGMA, 1767: 217-224; VGMA, 592: 205-208; BOA, EV.MKT, 2864/32)⁴ Bunlar Gürcükapı'daki kale hendeğinin bitişigindeydi. Mehmet Ağa bu iki mescidin her birine birer imam, müezzin ve ferraş görevlendirdi. İmamlara günlük 10'ar dirhem, müezzinler ve ferraşlara ise 5'er dirhem tahsis etti. (VGMA, 2171: 250-254; VGMA, 1767: 217-224; VGMA, 592: 205-207).

3. Son Vakfiye

Mehmet Ağa'nın hazırlattığı son vakfiye ise Osmanlı Türkçesinde kaleme alınmış olup Ramazan 1134 (Temmuz 1722) tarihlidir. Bu vakfiye ana hatlarıyla Kasım 1721 tarihli Arapça vakfiye ile aynı olmakla birlikte, söz konusu vakfiyeden, vakfına yapılan çeşitli ilaveler nedeniyle, bazı yönleriyle ayrılmaktadır. Örneğin Gürcükapı yakınındaki kale surları dışında yaptırdığı mescidin kuzeyinde ve hendeğe bitişik olarak vakfetmiş olduğu üç dükkâna yedi dükkân daha eklemiş ve bu bölgedeki dükkân sayısını 10'a çıkarmıştı. Hasankale'de daha önce

⁴ Mehmet Ağa Gürcükapı'da yaptırdığı çeşmenin kitabesinde, 48'i Erzurum şehrinde olmak üzere 60 çeşmeden su akıttığını; bunların dışında iki mescit, namazgâhlar ve helalar inşa ettirdiğini ve bütün bunlar için 142 adet dükkân, han odası ve ambar yaptırarak vakfettiğini belirtmiştir. Bu çeşme ve kitabe günümüze ulaşmıştır.

vakfettiği konak (köşk) hakkında, bu vakfiyede daha ayrıntılı bilgiler verilmişti.⁵ Mehmet Ağa'nın yaptırdığı namazgâhlar da son hâlini bu vakfiyede almıştı. Buna göre Mehmet Ağa'nın yaptırdığı namazgâhlar, Gümüşlü Kümbet yakınında yaptırdığı râhdâr damı yanında bir, Deveboynu'ndaki Hatun Çeşmesi yanında bir ve Gümrük binası yanındaki iki çeşmenin yanında iki olmak dört adetti.

Mehmet Ağa'nın Temmuz 1722 tarihli son vakfiyesi, yaptığı hayır işlerini ve bu işlerde görevli kişilere verilecek ücretleri de nihayete erdirmişti. Bunlar arasında, önceki vakfiyelerde olmayan iki husus dikkati çekmektedir. Bunlardan birisi, Terbizkapı'da yaptırdığı mescidin yanında inşa ettirdiği mekteptir. Dikkati çeken bir diğer husus ise Terbizkapı ve Gürcükapı semtlerinde yaptırdığı mescitlere birer şeyhülkurra görevlendirmiş olmasıdır.

Mehmet Ağa'nın son vakfiyesinde vakfın görevlileri ve bunlara verilecek ücretler şu şekilde tayin edilmiştir:

Gürcükapı haricinde hamam yakınında inşa ettirip ve vakfettiği mescidin imamına 10 akçe, şeyhülkurraya 10 akçe, müezzine beş akçe, ferraşına beş akçe, aydınlatmasına (şemine) üç akçe, hasır, süpürge ve pencere kağıtlarına iki akçe verilecekti.

Tebrizkapı haricinde Şabhane'nin üstünde vakfettiği mescidin imamına 10 akçe, şeyhülkurrasına 10 akçe, müezzinine beş akçe, ferraşına beş akçe, aydınlatmasına üç akçe, hasır, süpürge ve pencere kağıtlarına iki akçe tahsis edildi. Bu mescidin yanında bina ettiği mektebin hocasına, her gün çocuklara Kuran talim ettirmek ve sair ilimler öğretmek şartıyla günlük beş akçe ayrılmıştı.

Çeşmeler için iki su yolcusu tayin edilecek, bunların her birine 15'er akçe verilecekti. Bunlar her sabah ve akşam çeşmelere nezaret edip gereken bakım ve onarımlarını yapacaklardı. Bu kişiler vakfın hizmeti dışında başka herhangi bir iş yapmayacaklardı. Vakfın câbisi günlük yedi akçe, kâtibi beş akçe, mütevellisi ise on akçe alacaktı.

Mehmet Ağa, yaptırdığı çeşme ve vakıf binalarının bakım ve onarımları ile vakıf görevlilerinin ücretleri verildikten sonra vakfın gelirinden kalan fazlayı hayatta olduğu müddetçe kendisi kullanacak, vefatından sonra ise evlatlarına kalacaktı (VGMA, 489: 62-64, 57).

4. Sonraki Dönemde Vakfın Durumu

XIX. yüzyıl başlarında tutulan vakıf kayıtlarına göre Tophaneli Vakfı'nın 120 adet gayrimenkulü vardı. Bunların bir kısmı harap olduğu için bunlardan gelir elde edilemiyordu. Sağlam olup kiraya verilenler 96 dükkân, 3 mağaza ve 1 boyahane idi (BOA, EV.HMH.d, 7847: 7). Bunlardan elde edilen yıllık kira geliri 1839 yılı itibarıyla 5.029 kuruştı. Elde edilen gelirle Şabhane Çeşmeleri üstündeki Şabhane (Şafiler) Mescidi imamına 160 kuruş, Tophaneli Hanı'nın içindeki mescidin imamına 120 kuruş veriliyordu.⁶ Şabhane Mescidi'nde normal zamanlarda üç vakit, Ramazan ayında beş vakit namaz kıldırılırdı. Han içindeki mescitte ise sadece iki vakit namaz ifa ediliyordu (BOA, EV.d, 11166: 1; Küçükuşurlu, 2023: 144). Görüldüğü üzere bu döneme ait vakıf belgelerinde Gürcükapı'daki mescitten artık bahsedilmiyordu. Tahminimize göre Mehmet Ağa'nın Gürcükapı'da yaptırdığı mescit zamanla ortadan kalkmış ve Tophaneli Hanı içindeki mescit onun yerine vakfa dâhil edilmişti.

Diğer taraftan vakfın câbisine 235 kuruş, kâtibine 180 kuruş, ferraşa 80 kuruş veriliyordu. Mescitlerin aydınlatma ve diğer masrafları için 470 kuruş harcanıyordu. Ayrıca gece bekçisine 100 kuruş, sucuya 430 kuruş ücret veriliyordu. Bunların dışında 48 çeşmenin bakım ve onarım masrafı olarak 3.254 kuruş harcanmıştı. Böylece yıllık masraf 5.000 kuruşu buluyordu. Belirtilen dönemde vakfın mütevellisi Feyyazzâde Firuz Bey'di

⁵ Buna göre Mehmet Ağa, Hasankale'nin sur dâhilinde yaptırdığı dört büyük ambarın üzerinde bir konak vakfetmişti. Bu konakta üç oda, bir eyvan, ambarlara bitişik harem beş odası, bir mutfak, bir kiler, bir hamam, bir bahçe, dış tarafında bir ahır, bir merak, üst katta üç oda, bir eyvan, bir devehane, devehane üzerinde bir mutfak, bir oda ve bir kiler vardı.

⁶ Görüldüğü üzere vakfın kuruluşu sırasında gelir ve giderler "akçe" olarak yazılmışken, XIX. yüzyıla gelindiğinde artık "kuruş" olarak yazılmaya başlanmıştı.

(BOA, EV.d, 11166:1). Ardından Kayserilizâde Hacı Numan'ın kızı Emine Hatun mütevelliyeye oldu. Emine Hatun vâkıfın en büyük kız evladıydı. Emine Hatun vakfı idare etmekte yetersiz kalınca, 1844 yılında kaymakam olarak Hamamcı Ethem Efendi tayin edilmiştir. (BOA, EV.d., 12115: 56)

Tophaneli Vakfı'nın belirtilen dönemdeki gelir-gider durumu aşağıda verilmiştir (BOA, EV.d., 12115: 56-57):

Tablo 1: Tophaneli Vakfı 1843 Yılı Gelir ve Giderleri

Gelir			Gider	
Kuruş	Nevi	Müsteciri	Kuruş	Nevi
	Tebrizkapı'daki Dükkanlar			
170	İki penbeci (pamukçu) dükkânı	Rusyalı Penbeci Mağdis Safatıl	80	Şabane Mescidi imamı ücreti
40	Bezzaz dükkânı	Köse Yusufğlu Hacı Hasan	80	Tophane Mescidi imamı ücreti
60	Penbeci dükkânı	Todasoğlu Ağacan	150	Câbî ücreti
60	Penbeci dükkânı	Habibefendi Camii İmamı Mehmet Efendi	50	Kâtip ücreti
70	Kazaz dükkânı	Ovannes	60	İki mescidin ferraşı ücreti
60	Penbeci dükkânı	Rusyalı Batanos	96	24 kıyyelik dört adet yağmumu
40	Penbeci dükkânı	Rusyalı Kirkor	200	Suyolcuları ücreti
20	Bezzaz dükkânı	Rusyalı Bedros	30	Pasban (gece bekçisi) ücreti
40	Penbeci dükkânı	Kânlı Karabet	24	Mescitlerin pencelerine kağıt, çiriş ve bezir
40	Bezzaz dükkânı	Bitlisli Bezzaz Avanis		Yıl İçinde İlave Masraf
40	Bezzaz dükkânı	Bitlisli Bezzaz Tapan	1.094	Dükkanların tamiri
30	Penbeci dükkânı	Muşlu Tapan	2.129	Çeşemelerin Bakım ve Onarımı
30	Bezzaz dükkânı	Hacı Hamza		Gülahmet Çeşmesi
40	Bezzaz dükkânı	Bitlisli Manuk		Komosoroğlu kapısında
40	Bezzaz dükkânı	Arapgirli Karabet		Serdar Sokağı'na
40	Penbeci dükkânı	Bitlisli Serkiz		Kefere Sokağı'na
40	Bezzaz dükkânı	Molla Yemen		Karatazı kapısı önüne
25	Bezzaz dükkânı	Köse Yusufzâde Hacı Hasan		Gavurboğan'a
25	Bezzaz dükkânı	Köse Yusufzâde Hacı Hasan		Gürcükapısı'na

Boş	Dükkân		Deve Çeşmesi'ne
Boş	Dükkân		Karakullukçu kapısına
40	Bezzaz dükkânı	Bitlisli Simyon	Kumludere'ye
Boş	Dükkân		Teknelere
20	Bezzaz dükkânı	Ahıskalı İbrahim Ağa	Damgacılara
20	Bezzaz dükkânı	Bitlisli Kaloş	Dağa
20	Terzi dükkânı	Rusyalı Mağdis Avanis Artin	Nazmelik'e
35	Mağaza dükkânı	Gavurboğanlı Şerbetçi Süleyman	Bostanlara
40	Mağaza bezzaz	Acem Hacı Abdullah Zeynal	Mahallebaşı'na
40	Mağaza bezzaz	Acem Ala Mehmet	Hendeğe
20	Dükkân	Acem Hacı Ali	Leblebici Kapısı'na
20	Dükkân	Acem Molla Mehmet	Kor Çeşme'ye
Boş	Dükkân		Hafızoğlu'na
Boş	Dükkân		Han havuzuna
24	Penbeci dükkânı	Kânlı Matos	Kemhan Camii'ne
24	Terzi dükkânı	Rusyalı Mağdis Avanis	Gümrük Ardına
15	Penbeci dükkânı	Ahıskalı Aşık Ağa	Dervişiğe Camii önüne
20	Bezzaz dükkânı	Bitlisli Marko	Kavak Mahallesi'ne
44	Bezzaz dükkânı	Bitlisli Vartan Bogos	Paşalık Sokağı'na
Boş	Dükkân		Kân yoluna
Boş	Dükkân		Höllük Mahallesi'ne
20	Mağaza dükkânı	Topçu Kürdoğlu Duhancı Musa	Çukur Çeşme'ye
30	Bezzaz dükkânı	Muşlu Vartan	İhmal Camii'ne
20	Bezzaz dükkânı	Bitlisli Bedros	Darağaç Mahallesi'ne
40	İki bezzaz dükkânı	Bitlisli Parik	Cebir Kapısı'na
12	Terzi dükkânı	Terzi	Poşa Mahallesi'ne
40	İki penbeci dükkânı	Kânlı Penbeci Botan	Kevelciler Yokuşu'na

30	Penbeci dükkânı	Penbeci Agop		Köprübaşı'na
24	Bezzaz dükkânı	Bitlisli Avidis		Gümüşgöz Çeşmesi'ne
24	Bezzaz dükkânı	Bitlisli Karabet		Şazzâde kapısı önüne
40	Attar dükkânı	Erzurumlu Attar Halil Ağa		Hacı İbrahim Ağa kapısına
20	Attar dükkânı	İpçi Alioğlu Mustafa		Kasımpaşa'ya
20	Attar dükkânı	Narmanlı Camii İmamı Hafız		Fenerci Çeşmesi'ne
40	Attar dükkânı	Ondörtoğlu Mehmet Ağa		Topal Agop kapısına
20	Attar dükkânı	Topçubaşoğlu Molla Mehmet		Veli Paşa kapısı önüne
20	Attar dükkânı	Ondördün torunu Molla Süleyman		Kebir Kapı'ya
15	Attar dükkânı	Habib Efendi		Hanın helalarına
15	Attar dükkânı	Ahmet Efendi		Narmanlı yokuşuna
60	İki penbeci dükkânı	Erzurumlu Mağdis Karabet		Subaşı Kurbu'na
60	Penbeci dükkânı	Rusyalı Mağdis Avanis		Mezarlık ardına
60	Penbeci dükkânı	Rusyalı Begos		Tatar Ağası Sokağı'na
30	Terzi dükkânı	Terzi Avidis	1.163	Ağaç pöhrenk, kav pöhrenk ve sıra pöhrenk alımı
12	Terzi dükkânı	Terzi Avanis	220	Hazine kesintisi
12	Terzi dükkânı	Gavurboğanlı Terzi Mehmet		
15	Dükkân	İpçi Ali		
12	Attar dükkânı	Terzi Mehmedoğlu Topçu Mustafa		
20	Terzi dükkânı	Terzi Mağdis		
20	Terzi dükkânı	Terzi Maho		
20	Terzi dükkânı	Terzi Tazo		
50	Bezzaz dükkânı	Rusyalı Debail		
50	Penbeci dükkânı	Bedros		
30	Penbeci dükkânı	Kânlı Matos		

30	Bezzaz dükkânı	Erzurumlu Bezzaz Hasan Ağa		
60	Han dışında duhancı dükkânı	Eleşkirtli Molla Mustafa		
60	Yüncü dükkânı	Kolcu Osman Ağa		
60	Çitçi dükkânı	Şalcı Timur Ağa		
60	Terzi dükkânı	Topal Ağabab zımmi		
60	Duhancı dükkânı	Korkorun oğlu Mehmet		
60	Kavaf dükkânı	Pasinli Kavaf Halil		
60	Duhancı dükkânı	Topçu Kürdoğlu Musa		
60	Dükkân	Şalcı Nuri Bey		
60	Attar dükkânı	Asiyabizâde Ali Efendi mahdumu Mehmet Molla		
60	Bakırcı dükkânı	Bakırcı Mehmet Efendi		
60	Han yakınında abacı dükkânı	Abacı Rakail		
20	Abacı dükkânı	Abacı Tapan zımmi		
20	Çubukçu dükkânı	Kavcı Ali'nin oğlu Çubukçu Hasan		
100	Kahvehane	Kolcunun oğlu Berber Deli Mustafa		
14	Saraç dükkânı	Hacı Ahmet		
14	Eskici dükkânı	Kor Ali		
40	Kalaycı dükkânı	Kânlı Kalaycı Botan		
Boş	Dükkân			
100	Kahvehane	Arnavutoğlu Molla Mehmet		
50	Palancı dükkânı	Palancı Babo		
100	Kahvehane	Ahıskalı Yusuf Ağa		
50	Dükkân	Pasinli Tahtacı Recep Ağa		
60	Kahvehane	Kevahorlu Redif Onbaşı Mustafa		
	Gürcükapı'daki Dükkânlar			

120	Bakırcı dükkânı	Bakırcı Sağır'ın oğlu Osman		
120	Bakırcı dükkânı	Bakırcı Ahmet		
120	Bakırcı dükkânı	Bakırcı Ahmet		
120	Bakırcı dükkânı	Alaftarbaşıoğlu Bakırcı Osman Ağa		
120	Bakırcı dükkânı	Kardeşi Bakırcı Coşkun Ağa		
120	Bakırcı dükkânı	Bakırcı Bekir Ağa		
120	Bakırcı dükkânı	Bakırcı Bekir Ağa		
120	Bakırcı dükkânı	Bakırcı Molla Fethullah		
120	Bakırcı dükkânı	Bakırcı Mehmet Ağa		
120	Dükkân	Bakırcı Mustafa Ağa		
120	Duhancı dükkânı	Ahıskalı Aziz Ağa		
120	Sabuncu dükkânı	Çadırcıoğlu Sabuncu İbrahim		
35	Attar dükkânı	Molla İsmail		
35	Attar dükkânı	Molla İsmail		
100	Dükkân	Eski Yüzbaşı İbiş Ağa		
300	Erzurum Boyahanesi	Mağdis Ovannes		
40	Hanun ortasında üç terzi pekesi	Terzi Ahmet ve Mustafa		
Boş	Dükkân			
Boş	Dükkân			
5.381			5.381	

Görüldüğü üzere XIX. yüzyılın ortalarında Tophaneli Vakfı'na ait 109 dükkân, mağaza, kahvehane ve peke ile Erzurum Boyahanesi kiraya verilmekte ve bunlardan yıllık 5.381 kuruş kira geliri elde edilmekteydi. Vakfa ait 10 dükkân ise boştu. Özellikle Tophaneli Hanı ve etrafındaki dükkânlarda yerli ve yabancı pek çok esnaf ve tüccar iş yapmaktaydı. Yabancılar arasında Rusyalı, Ahıskalı, Arapgirli, Bitlisli ve Muşlu olanlar vardı.

Sonraki yıllarda vakfın kira gelirlerinde artış görüldü. Örneğin 1846 yılında aynı gayrimenkullerden toplam 8.284 kuruş elde edilmişti. Bu artış büyük ihtimalle, o dönemde yüksek enflasyonla ilgiliydi. Aşağıda görüleceği üzere, sonraki yıllarda paranın değerinin iyice düşmesi nedeniyle, kira ücretleri daha da artacaktır. Bu gelirin önemli bir kısmıyla vakfın gayrimenkullerinin, çeşmelerinin ve suyollarının bakım ve onarımları yapıyordu (VGMA, 2502: 49). Bütün bunlardan arta kalan paranın yarısı vakfiye şartlarına uygun olarak Kayseri'deki, diğer yarısı ise Erzurum'daki akrabalara gönderiliyordu. Belirtilen tarihte, yani 1846 yılında Tophaneli su yolları ve çeşmelerinin bakım ve onarımları için ciddi bir yekûn (7.758 kuruş) harcadığından, gelir fazlası olarak herhangi bir para kalmamıştı. Bu dönemde vakfın mütevellisi Feyyazzâde Firuz Bey'in oğulları Mehmet ve Salih Bey'di.

Bu kişilere mütevellî ücreti olarak yıllık 200 kuruş verilmekteydi (VGMA, 2502: 49).

1870 yılına gelindiğinde vakfın kiraya verilen gayrimenkulleri ve kira gelirleri aşağıdaki gibiydi (BOA, EV.MH, 1566: 192):

Tablo 2. Tophaneli Vakfı 1870 Yılı Gelir ve Giderleri

Gelir		Gider	
Kuruş	Nevi	Kuruş	Nevi
11.390	Tophaneli Hanı'nda 32 bezzaz dükkânı	330	Cami imamı vazifesi ücreti
10.400	Aynı yerde 43 terzi dükkânı	200	Vaiz vazifesi
3.270	Hana bitişik 7 bezzaz odası	225	Müezzin vazifesi
2.890	Hana mülhak 9 attar ve duhancı dükkânı	800	Sucu vazifesi
4.190	Hana mülhak 11 şalçı, kavaf ve berber dükkânı	500	Kâtip vazifesi
900	2 tahtacı dükkânı	1.000	Câbî vazifesi
2.100	3 bakırcı dükkânı	2.000	Mütevellî vazifesi
200	Hanın ahırının kirası	100	Hafızlar
120	Kalede bir merak kirası	287	Han mescidinin tamiri
600	Hana bitişik 1 kahvehane	872	Şafiler Mescidi tamiri
		495	Hanın tamiri
		2.090	Dükkânların tamiri
		1.800	Çeşmelerin tamiri
		14.289	Suyolları masrafı
		692	Hazine kesintisi
		10.380	Fazla olup vâkıfın evladına verilen
36.060		36.060	

5. Depremler ve Tophaneli Vakfı

27 Ekim 1843'te meydana gelen ve Çifte Minareli Medrese gibi bazı yapılarda hasara yol açan depremde (Curzon, 1854: 159-162) Terbizkapı'daki Tophaneli Hanı'nın duvarlarının bir kısmı yıkılmıştı. Tophaneli Vakfı'na ait olan bu hanın duvarları, aynı yıl 224 kuruş harcanarak tamir edildi (BOA, EV.d., 12115: 57).

Erzurum şehrindeki binaların yaklaşık üçte ikisinin tamamen veya kısmen yıkılmasına yol açan 1859 Depremi'nden Tophaneli Vakfı yapıları da nasibini almıştı. Bu depremde Tophaneli Hanı ve Mescidi ile hanın yanındaki Şafiler Mescidi zarar görmüştü (Küçükuşurlu, 2020: 117). Ayrıca vakfa ait şehir içindeki 11 çeşme, hanın dışındaki 13 dükkân, yanındaki iki oda, bitişikteki iki kahvehane ile berber ve neccâr dükkânları ve han içindeki beş mağaza ve ahır depremden etkilenmişti. Bütün bunların tamiri için 35.000 kuruş gerekiyordu. Bu tarihte vakfın yıllık geliri 26.683 kuruş olup yıllık mutata gideri 10.000 kuruştan biraz fazlaydı (BOA, EV.d.,

16827: 5).

1875 yılında Tophaneli Hanı içindeki 34 dükkân ile mescit harap vaziyetteydi. Bu dükkânların ve mescidin yıkılarak yerine altı büyük mağaza yapılması ve üzerlerine de yeni bir mescit inşası belirtilen tarihte kararlaştırıldı. Bu yeni mescit 14 arşın uzunluğunda ve 8 arşın genişliğinde olacaktı. Minaresi yeni tarz üzere ahşaptan olacaktı. Mescidin merdivenleri taştan olacak, içi ve dışı alçı sıva yapılacaktı. Mescidin inşa maliyeti yaklaşık 10.000 kuruştı. İnşaat belirtilen dönemde tamamlandı. (BOA, EV.MKT, 782/27). Diğer taraftan Tophaneli Vakfı'na ait Şafiler Mescidi 1901 Depremi'nde harap olduğundan, vakfın gelirinden 7.000 kuruş harcanarak tamir ettirilmesi kararlaştırıldı (BOA, EV.MKT, 2864/32; BOA, EV.MKT, 2843/200: 2). Bu depremde hanın içindeki Tophaneli Mescidi de zarar görmüştü. Ayrıca vakfa ait olan Gürcükapı'daki dükkânlar da depremden etkilenmişti. Bunlardan beşi depremden hemen sonra tamir ettirildi (BOA, Y.PRK. UM, 74/106: 4; BOA, Y.PRK. UM, 68/111: 3).

XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde vakfın kiraya verilen dükkân sayısı bir hayli azalmıştı. Bu dönemde toplam 36 dükkânı vardı ve bunlardan 32'si kiraya verilmekteydi. Bunların yanı sıra Tophaneli Hanı ile Hasankale'deki merak de kiracılar tarafından kullanılmaktaydı. Bunlardan toplam 23.110 kuruş gelir elde ediliyordu (BOA, EV.MKT, 2575/223: 2).

6. Tophaneli ve Mennanzâde Vakıfları Arasındaki İlişki

Tophaneli Vakfı'nı ele alan bu çalışmamızda, bir hususu aydınlatmak faydalı olacaktır. İbrahim Hakkı Konyalı, Erzurum'un hayırsever zenginlerinden ve vakıf kurucularından olan Mennanzâde Hacı Osman'ın Tebrizkapı'da Ebu İshak-ı Kaziruni zaviyesinin bulunduğu burcun doğusundaki Tophaneli Mescidi'ni ve Gürcükapı'da sur haricindeki hamam yakınında bir camiye yaptırdığını belirtir. Yine Konyalı'ya göre Tophaneli Mehmet Ağa, Hacı Osman'ın yaptırdığı bu cami ve mescide birçok gelir vakfetmiştir (Konyalı, 1960: 259-260). Bizim araştırmalarımız, bu bilgilerin gerçeği yansıtmadığını ortaya çıkarmıştır. Tespitimize göre Mennanzâde Hacı Osman, Tebrizkapı yakınındaki Cedit Mahallesi'nde bulunan Cedit Camii'ni ve Gürcükapı yakınında sur dâhilindeki Çukur Mahalle'de bulunan Çortan Mescidi'ni inşa ettirmiştir (BOA, EV.d., 12115: 20). Tophaneli Mehmet Ağa ise yukarıda belirttiğimiz üzere Tebrizkapı'nın hemen yanı başında ve Şabhane üstündeki Tophaneli Mescidi'ni ve Gürcükapı'nın yanında, sur haricinde bulunan hamam yakınında ve kendi çeşmesi yanındaki mescidi yaptırmıştı. Bunlar kale hendeğine bitişikti. Bu dört cami ve mescit birbirinden tamamen ayrı yapılarıydı. Her iki vakıf da ayrı ayrı vakıflar olup birbiriyle alakası yoktu. Bu durumda Konyalı'nın Mennanzâde Vakfiyesi ile Tophaneli Vakfiyesini birbirine karıştırdığını söylemek gerekir.

7. Cumhuriyet Döneminde Tophaneli Vakfı ve Hanı

I. Dünya Savaşı sırasında gerçekleşen Rus işgali ve Ermeni mezalimi, Erzurum'daki vakıf eserlerini olumsuz yönde etkiledi. Örneğin Tebrizkapı'daki en önemli vakıf mallarından olan Tophaneli Hanı, Rus istilası sırasında zarar gördü. Tophaneli Mescidi düşman tarafından yıkıldı. Kurtuluştan sonra mescit Evkaf İdaresi tarafından yeniden yapıldı. Mescidin müezzinlik, ferraşlık, kâtiplik ve kayyumluk vazifesini Hızır Efendi ifa etmeye başladı (VGMA, 2489: 56).

1926 yılında Erzurum'daki vakıf mallarının tapuya kaydı için ciddi bir çalışma başlatıldı. Bu kapsamda Tophaneli Vakfı'na ait aşağıdaki mülkler tapuya kaydedildi:

Tebrizkapı Caddesi'nde sırasıyla aşçı dükkânı, bahçe, otel bahçesi, fırın, 10 mağaza ve 18 dükkân, kasap dükkânı, Şafiler Camii yanında ve Mal Meydanı civarında bulunan Tophaneli Otel yanında Tophaneli Kiraathanesi ve bahçesi,

Şafiler Mescidi yakınında ve Tophaneli dükkânları sırasında Şafiler Mescidi Aşhanesi,

Tebrizkapı Caddesi Mal Meydanı civarında yedi oda, fevkani ihtisap odası ve Tophaneli Vakfı Mescidi yanında misafir odası,

Ayaspaşa Mahallesi Gürcükapı Caddesi'nde Cennetzâde fırını yanındaki sekiz mağaza, Gümüşlü Kümbet mevkiindeki bir tarla (Erzurum Gazetesi, 1931: 4).

Görüldüğü üzere Cumhuriyet dönemine gelindiğinde, vakfa ait gayrimenkullerin sayısı oldukça azalmıştı. Gerek Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında yaşanan depremler ve bakımsızlık; gerekse I. Dünya Savaşı sırasında yaşanan hadiseler, vakıf mallarının önemli bir kısmının ortadan kalkmasına neden olmuştu.

Cumhuriyet dönemine intikal eden en önemli vakıf malı, Tophaneli Hanı'ydı. Burası Osmanlı'nın son zamanlarında Tophaneli Oteli olarak isimlendirildi. İki katlı olan bu otel, Cumhuriyet'in ilk yıllarında şehrin en iyi otelleri arasındaydı. Tophaneli Oteli ve kıraathanesi, Vakıflar Müdürlüğü tarafından kiraya verilmekteydi. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Ahmet Fevzi, 1940'larda İsa Ateş tarafından işletilmiş, 1950'de ise Tebrizcikli Yusuf Ziya Tekeş'e devredilmişti (TOA, 1951: 1).⁷

Diğer taraftan Tophaneli Oteli'nin önünde 1930'larda bir meydan oluşturulmuş ve buraya "Tophaneli Meydanı" denilmişti (EBA, 1937: 3). 1940'ların sonlarına doğru Tophaneli Oteli artık eski güzelliğini kaybetmişti. Bu dönemde şehirdeki üçüncü sınıf oteller arasında olan otelde 11 oda olup toplam yatak sayısı 27'yd.⁸ 1950'lere gelindiğinde Tophaneli Oteli'nin bir kısmında Erzurum Vakıflar İdaresi faaliyet göstermeye başladı. Müdürlük bünyesinde bir müdür, dört kâtip, iki tahsildar ve bir odacı çalışmaktaydı. 1953 yılında ise Tophaneli Oteli bahçesindeki bir binada Erzurum Otelciler ve Kahveciler Cemiyeti açıldı.⁹

Evkaf İdaresi, köhne hâle gelmiş olan Tophane Oteli ve müstemilatının yerine yeni ve modern bir İşhanı yapılmasını 1955 yılı programına dâhil etti (Ünüvar, 1954: 111). 1958 yılında Vakıflar İdaresi ile Belediye arasındaki mutabakata göre otelin önündeki dükkânları belediye istimlak edip söktürecek, Vakıflar İdaresi de otelin yerine bir iş hanı yaptıracaktı. Bunun üzerine bölgede belediye tarafından istimlakler yapılarak söküm gerçekleştirildi. Otel ve altındaki 29 dükkân yıkıldı (Hürsöz Gazetesi, 7 Nisan 1962: 1).¹⁰ Burada 17 metre yüksekliğinde bir iş hanı yaptırılması kararlaştırıldı. Fakat aynı yıl Erzurum'a gelen İmar Vekili Medeni Berk ve şehir uzmanları, burada inşaat yapılmasının kalenin manzarasını kapatacağını ileri sürerek buna itiraz etti. Yeni hazırlanan Erzurum Tevsii İmar Planı da burayı yeşil saha olarak kabul etmişti. Bunun üzerine Erzurum'a gelen Vakıflar Genel Müdürlüğü elemanları, Tophaneli Oteli'nin karşısındaki (doğusundaki) Cafer Efendi Vakfı Tabakhane arsası ve etrafındaki dükkânların yerine bir iş hanı yapılmasını uygun bulmuş ve bu hususta belediye ile mutabakata varılmıştı. Vakıflar İdaresi'ne ait olan bu tabakhane 1954 yılında belediye tarafından istimlak edilip söktürülmüştü. Belediyeye ait olan bu arsa üzerine çok geçmeden çeşitli şahıslar tarafından basit dükkânlar yaptırılmıştı (EBA, 1954: 1). Şimdi bu dükkânlar belediye tarafından söktürülecek ve burada ortaya çıkacak arsalar Vakıflar İdaresi'ne verilecekti. Karşılığında ise Tophaneli Oteli'nin yeri belediyeye devredilecekti (EBA, 1958: 3).

Bu alanda uzun süre herhangi bir inşaat yapılmadı. Bunun üzerine Vakıflar İdaresi otel arsasının alt tarafında yani Taşmağazalar'a doğru olan kısımda büyük bir iş hanı yaptırmak için teşebbüse geçti. Nihayet 1969 yılında, bu bölgede 100 dükkân, lokanta, gazino ve büroları ihtiva eden büyük bir iş hanının ihâlesi gerçekleştirildi (Hürsöz Gazetesi, 12 Nisan 1969: 3). Sonuçta Tophaneli Oteli'nin bulunduğu yerin yanı başında yapılan yeni iş

⁷ Yusuf Ziya Tekeş'in oğlu Hayrettin Tekeş'le yaptığımız 20 Aralık 2021 tarihli mülakatta Hayrettin Bey, babasının Atik Palandöken'le birlikte oteli işlettiğini, onlardan önce ise Sıddık Bey isimli kişinin oteli devraldığını belirtmiştir.

⁸ Bu dönemde tek kişilik odanın ücreti 150 kuruş, çift kişilik oda 125 kuruş, üç kişilik oda ise 100 kuruştur. (EBA, 1949: 1).

⁹ Cemiyetin ilk başkanı Sıtkı Bulga ilk başkan yardımcısı ise Vatan Oteli sahibi Bahattin Özyılmaz oldu. İlk yönetim kurulunun diğer üyeleri ise Mehmet Yıldız, Hanefi Gençay, Bayram Gödek, Reşit Özen, Ali Erzene, Ziya Mete, Selahattin Ateş ve Cemal Döllek'ti. (Demokrat Doğu Gazetesi, 28 Temmuz 1953: 2).

¹⁰ Tophaneli Oteli'nin istimlakli münasebetiyle, otelin bahçesinde bulunan Ebülleys Hazretlerinin mezarının Asri Mezarlığa kaldırılması 1958 yılında gündeme geldi. (EBA, 1959: 1); Bu nakil şehirde ciddi bir eleştiriye neden oldu. Örneğin Millet'in Sesi Gazetesi, 1200 seneden beri Tophane civarında metfun bulunan Ebulleys'in kabrinin herkesin uykuda bulunduğu bir gece yarısı alelusul Asri Mezarlığa nakledilmesinin şehide üzüntüye neden olduğunu ve bu vaziyetin Adnan Menderes'e bildirileceğini yazmıştı. (Millet'in Sesi Gazetesi, 28 Temmuz 1959).

hanı 1974'te faaliyete geçti. Otel ve bahçesinin yeri, günümüzde boş bir arsa hâlinde durmaktadır.¹¹

8. Tophaneli Suları ve Çeşmeleri

Erzurum'un en büyük vakıflarından birini kuran Tophaneli Mehmet Ağa, şehrin yaklaşık 7 km. güneydoğusunda yer alan Toparlak Dağı, Kân Yaylası ve Beşirin Çayırı mevkiilerindeki 40 membadan akan suları bir araya getirtmişti. Aslında bu sular üç farklı kaynak topluluğundan oluşmaktaydı (ERŞA, 1947: 19):

Birinci kaynak topluluğu, Tekman'ı aşan dağdaydı. Bu kaynağın doğusunda Topalak Dağı, batısında Kân Yaylası, güneyinde Tekman Dağı ve kuzeyinde Topalak Dağı bulunuyordu.

İkinci kaynak Topalak Köyü yolu üzerindeki Hacı Kurban Gözesi idi. Bunun doğusunda Topalak Yolu Deresi, batısında Akyarlar, güneyinde Topalak Dağı ve kuzeyinde Çiğdem Tepesi bulunuyordu.

Üçüncü kaynak topluluğu Beşirin Çayırı'ndaki beş yerden çıkmaktaydı. Bunların doğusunda Topalak Köyü yolu, batısında Akyarlar, güneyinde Topalak Yolu ve kuzeyinde Beşirin Çayırı vardı.

Bu sular Topalak Köyü yolunu takiben ve Ağzıaçık mevkiinden şehre doğru geliyor; Pasin yolu üzerindeki Gümüslü Kümbet civarından, yani XIX. Yüzyılda yaptırılmış olan Karskapı istikametinden şehre giriyordu (EBA, 1948a: 5). Ağaç ve topraktan yapılmış kav pöhrenklerle, yani su borularıyla yerin altından yoluna devam eden sular, şehrin doğusundaki mahallelerin su ihtiyacını karşılamaktaydı.¹² Mehmet Ağa'nın Gürcükapı'da yaptırdığı ve günümüze ulaşan çeşmenin üzerinde mermere yazılmış vakfiye özetine göre Mehmet Ağa, Erzurum'daki 48 çeşmeye ve Pasinler'deki 12 çeşmeye su vermişti. Bu çeşmelerin bazısını kendisi yaptırmış bazılarına ise yeniden su akıtmıştı.¹³ Bu çeşmeler şehrin neredeyse yarısını oluşturan geniş bir alana yayılmıştı. Öyle ki Tophaneli Suyu'nun ulaştığı yerler, şehrin doğusundaki Karskapı'dan şehir merkezinde kalan Tebrizkapı'ya ve oradan da şehrin kuzeyinde yer alan Ardahankapı'ya kadar uzanmaktaydı.

Tophaneli Mehmet Ağa'nın bu suyu şehre getirtmesi ve çeşmelerden akıttırması, belli bir zaman içinde olmuştu. Mehmet Ağa'ya ait Nisan 1719 tarihli ilk vakfiyeden anlaşıldığına göre Mehmet Ağa, Palandöken'deki çeşitli kaynaklardan bir araya getirttiği suyu, şehirdeki 19 çeşmeden akıtmıştı. Söz konusu vakfiyede, Mehmet Ağa'nın yaptırdığı bu ilk çeşmeler hakkında özetle şu bilgiler verilmektedir:

Mehmet Ağa, Palandöken'den getirttiği sudan, şehre girmeden önce Deveboynu'ndaki Hatun Çeşmesi'ne iki lüle akıttı. Aynı yerde bir de namazgâh yaptırdı.

Ağzıaçık isimli mahâlde yol ve harmanların üstünde bir lüle su akıttı.

Onun fazlasından Râhdâr Damı hizasında bir lüle su akıtıp bunun ayağını aynı yerde yaptırdığı üç helaya akıttı. Mehmet Ağa burada bir de namazgâh yaptırmıştı.

Bu çeşmelerden akan su, daha sonra Gülâhmet Çarşısı'na doğru ilerleyen Pasin yolu üzerindeki kabristan yakınında bulunan Yoğun Hacı Ali Ağa Tarlası başındaki çeşmeye ulaşmaktaydı. Bu çeşmeden bir lüle su akmaktaydı.

Daha sonra şehre dâhil olan suyolu, Yenimahalle'ye ulaşmaktaydı. Bu mahalledeki iki yerde birer lüle su akıtıldı.

Onların fazlasından Nazır Katibi Mektebi yakınında bir lüle su icra edildi.

Onun fazlasından Tüfekçi Ömer Ağa hanesi kapısı önünde bir lüle akıtıldı.

Onun fazlasından Kasımpaşa Mahallesi'nde Cami yanında bir lüle su icra edildi.

¹¹ Bu bilgiler Tophaneli Oteli'nin son işletmecisi olan Yusuf Ziya Tekeş (1908-1969)'in oğlu Hayrettin Tekeş'ten alınmıştır.

¹² Erzurum'un dağ suları genel hatlarıyla ikiye ayrılmaktaydı. Şehrin güneydoğusuna düşen Palandöken Dağları'nın doğu kesimindeki Kapıkaya ve Türbe Deresi civarında bulunan sulara "Kapıkaya Suları" deniliyordu. Bu su grubuna Yeğen Ağa, Keteci, Derviş Ağa, Caferiye, Mazmilik su kaynakları dâhildi. Ağzıaçık ve Topalak Köyü civarından gelen Tophaneli Suyu da bu grupla birlikte, Kars Kapısı civarından şehre giriş yapmaktaydı. Ağaç ve kav borularla gelen bu sular doğudaki mahallelerin çeşmelerini besliyordu. (Küçükkuşurlu, 2011: 53).

¹³ Konyalı, Erzurum Tarihi s.164: Erzurum'daki çeşmeler şehrin doğu muntıkasında yer almaktaydı. Bilhassa Mahallebaşı, Gölbaşı, Kavak Mahallesi ve Gülâhmet semtleri bu sudan istifade ediyordu.

Onun fazlasından Molla Abdullah Camii avlusundaki çeşmeden bir lüle su akıtıldı ve aynı yerdeki dört adet abdesthaneye su bağlandı. Bunların ayağı aynı yerdeki üç adet helaya akıtıldı.

Onun fazlasından Kân yolu üzerinde mahallede bir lüle su akıtıldı.

Onun fazlasından Gümrük yanında iki mahalde Mehmet Ağa'nın yaptırdığı namazgâh çeşmelerinden birer lüle su akıtıldı.

Onların fazlasından Poşa Mahallesi'nde iki lüle su akıtıldı. Bu çeşmenin ayağı Mehmet Ağa'nın yaptırdığı iki helaya akıtıldı.

Onun fazlasından Nezaret Konağı yanında bir lüle su icra edildi.

Onun fazlasından Erzurum Müftüsü Ömer Efendi'nin babası Hacı Mustafa'nın bostanı yanındaki çeşmeden bir lüle su akıtıldı.

Onun fazlasından Şeyh Kendi, Kan ve Çiftlik köyleri yolu üzerindeki çeşmeden bir lüle su akıtıldı.

Onun fazlası Topdağı'ndan Şeyh Kendi Köyüne giden yol üzerindeki çeşmeden bir lüle su akıtıldı.

Vakfiyeye göre bu çeşmeleri besleyen sudan fazla kalırsa, savacaktan dışarı icra olunup ihtiyaç hâlinde mevcut tertibat dâhilinde var olan çeşmelere dağıtılacaktı. Bu çeşmelerin mevcut olduğu mahallelerde imamlar ve ahaliden uygun kişiler hasbi nazır olarak görev yapacaktı. Tayin edilen mahallerden başka yerlere suyun götürülmesine izin vermeyeceklerdi. Vakfın mütevellisi veya başka bir kişi vakfın suyuna zarar verir veya vakfiyede belirtilen çeşmelerin dışında bir yere akıtırılse ise, buna muhâlefet edip dava edeceklerdi. Bu hususta müsamaha gösterenlere beddua edilmişti (VGMA, 489: 52-53).

Görüldüğü üzere Mehmet Ağa vakfını kurarken, başlangıçta Palandöken'den 20 lüle su getirtmiş ve bu suları şehirdeki 19 çeşmeden akıtmıştı. Sonraki yıllarda hem getirilen su miktarı hem de bu suların beslediği çeşme sayısı artış gösterecektir. Nitekim Mehmet Ağa Vakfı'na dair ulaştığımız sonraki döneme ait Arapça ve Osmanlıca vakfiyelere göre Tophaneli Suları, 67 büyük ve 11 küçük lüle olup aşağıda belirtilen yerlerdeki 48 çeşmeden akmaktaydı (VGMA, 2171: 252-253):

Tablo 3: Tophaneli Sularından Beslenen Çeşmeler

Mevkii	Lüle Sayısı
Şehrin dışında, Kızıl Yokuş denilen mevkiin üst tarafında	1
Ağzıaçık denilen mahâlde, yol ve harmanların üzerinde	1
Deveboynu yakınındaki Hatun Çeşmesi'nde	2
Gümüşlü Kümbet yakınında Râhdârlar Damı'nın hizasında (Bu suyun ayakları aynı yerde yaptırdığı iki helaya akacaktı.)	3
İslam Kabristanı yanından Gülahmet Çarşısı'na giden Pasin Yolu üstündeki Yoğun Hacı Ali Ağa tarlası başında	1
Gümrük yakınında Hacı Derviş Ağa tarlası başında	1
Gümrük Kapısı yanındaki Molla Mustafa hanesi yanında	1
Topdağı civarında Yeni Mahalle'deki üç mevkide	1'er
Poşa Mahallesi'nde Deliler Konağı yanında (Bunun ayağı aynı yerdeki iki helaya akıtılacaktı.)	2
Soğukçermik Köyü yolu üstündeki iki yerde	1'er
Soğukçermik Köprüsü'nün başında	2

Yeni Mahalle'de iki yerde	3
Nazır Katibi Mektebi yanında	1
Bakırcılar (Kazancılar) Çarşısı'nda	1
Tüfekçi Ömer Ağa hanesi kapısında	1
Tüfekçi Ömer'in kapısı yanında Hacı Derviş Ağa'nın yaptırdığı abdesthaneye ve helalara	7 (küçük lüle)
Kasım Paşa Mahallesi'nde cami yanında	2
Pirioğlu Mehmet Ağa hanesi yanında	1
Burgazâde Mehmet Ağa hanesi yanında	1
Nezaret Konağı kapısı yanında	1
Molla Abdullah'ın yaptırdığı caminin yanında	1
Molla Abdullah'ın yaptırdığı caminin avlusundaki abdesthaneye (Bunun ayağı aynı yerdeki iki helaya akıtılacaktı.)	4 (küçük lüle)
Molla Abdullah'ın yaptırdığı caminin yanındaki kefere mahallesinde	1
Pervizzâde Mehmet Efendi Hanı yanında Köprübaşı'nda	1
Erzurum Müftüsü Ömer Efendi'nin babası olan Osmanoğlu Hacı Mustafa bahçesi yanında	1
Kân Köyü Yolu üzerindeki iki yerde	1'er
Şeyh Kendi Köyü yolunun üstünde	1
Çiftlik Kendi Köyü yolunun üstünde	1
Çukur Pınar'da	3
Dere Mahallesi'ndeki sabunhane yanında	1
Darağaç Mahallesi'nde Nazmelikoğlu bahçesi duvarı yanında	1
Gülahmet Çarşısı yakınında Kemhanoğlu Camii yanındaki abdesthanede	4 (küçük lüle)
Narmanlızâde hanesi kapısı ve Hacı Cuma Camii yanında	2
Habib Efendi Mahallesi'nde Komazorlu İbrahim Efendi menzili kapısı yanında	1
Habib Efendi'ye ait sabunhanenin üst tarafında derenin başında	1
Yoğun Ali Ağa hanesinden yukarı dere başında	1
Müftü Kâtibi Recep Efendi hanesi yanında	1
Hasanbasri Mahallesi'nde	1
Lazoğlu Hacı Hüseyin hanesi yanında	1

Hacı Derviş hanesi yanında	1
At Meydanı'ndaki dükkânlar önünde	2
At Meydanı'nda kendi yaptırdığı hanın içinde	1
Vâkıfın yeniden yaptırdığı Şabhane'de	10
Vâkıfın sur haricinde Gürcükapı yanında yaptırdığı mescidin yanında	2
Pasin Kazası'nda Dirkeşin Köyü'ndeki iki mahalde	2

Bu çeşmelerden suyu en bol olanı ve en meşhurları Şabhane Çeşmeleri ile Gürcükapı'daki Tophaneli (Gürcükapı) Çeşmesi'dir. Tespitimize göre Şabhane'yi yeniden yaptıran Mehmet Ağa, burada 10 lüle su akıtmıştı. Beygu'nun eserinde bu çeşmelerden "*Tophane Çeşmeleri*" diye bahsedilmektedir. Bu durumda "*Şabhane Çeşmeleri*"nin bir diğer adı da "*Tophaneli Çeşmeleri*"dir (Beygu, 1936: 20).¹⁴ Bu çeşmeler Taşmağazalar'ın hemen üstünde ve Tebrizkapı'nın yakınındaydı. Diğer meşhur çeşme ise Gürcükapı'nın hemen yanı başında olup tıpkı Şabhane Çeşmeleri gibi günümüze ulaşabilmiştir. Mehmet Ağa bu çeşmeyle birlikte aynı yerde bir de mescit yaptırmıştı. Bu mescit günümüze ulaşamamıştır.

Mehmet Ağa'nın şehre getirtip çeşmelerden akıttığı sudan başkaları da istifade etmekte ve buna karşılık kira ücreti ödemekteydi.¹⁵ Hacı Mustafa'nın bahçesinin yanındaki vakıf çeşmesinin ayağından akan suyu bahçesine alan Hacı Mustafa'dan yıllık 2,5 kuruş su kirası alınmaktaydı. Gürcükapı'da Mehmet Ağa'nın mescidi yanındaki çeşme, Bakırcılar Çarşısı'ndaki çeşme ve Kân yolundaki çeşmenin ayaklarından akan suyu bahçesine alan Hacı Mürtaza'dan yıllık beş kuruş ücret alınacaktı. Poşa Mahallesi'ndeki çeşmenin ayağından akan suyu kullanan Kilise bahçesinin nazırından yıllık beş kuruş tahsil edilecekti. Narmanlı Hacı Yusuf oğulları hanesi ile Komadorlu İbrahim Efendi hanesi yanındaki çeşmelerin ayağından akan suları Cafer Efendi Debbağhanesi kullanılmaktaydı. Bu sular için debbağhane nazırı yıllık beş kuruş ücret vermekteydi. Gümrük yakınındaki vakfa ait çeşmelerin ayaklarının sularını kendi bahçesine akıtan Pervizzâde Ebubekir Efendi yıllık beş kuruş kira ücreti vermekteydi (VGMA, 489: 62-63).

XIX. yüzyılın ortalarına ait belgelere göre, belirtilen dönemde bu suyun şehirde beslediği 48 çeşme vardı. Bu çeşmelerin bakım ve onarımı vakfın gelirleriyle düzenli olarak yapılmaktaydı. Çeşmeler şunlardır (VGMA, 2171: 252-253; BOA, EV.d., 12115: 57):

1. Höllük Mahallesi'nde bir çeşme,
2. Hasanı Basri Mahallesi'nde bir çeşme,
3. Kavak Mahallesi'nde bir çeşme,
4. Darağaç Mahallesi'nde bir çeşme,
5. Poşa Mahallesi'nde bir çeşme,
6. Gülahmet'te bir çeşme,
7. Gavurboğan'da bir çeşme,
8. Gürcükapı'da bir çeşme,

¹⁴ Şabhane çeşmelerinin ilk olarak Mehmet Ağa tarafından yaptırıldığını söylemek pek mümkün değildir. Büyük ihtimalle Mehmet Ağa, burada var olan çeşmelerden su akıtmış olmalıdır.

¹⁵ Erzurum'da, Tophaneli Vakfı gibi pek çok büyük vakıf, Palandöken Dağları'ndaki membalardan şehre su getirtmiş ve bu su yüzlerce mahalle çeşmesini beslemişti. Bu suların bir kısmı ise konak sahiplerine ve bostan sahiplerine verilmişti. Konak sahipleri, hanelerine aldıkları içme suyu için "lüle" hesabıyla belirli bir ücret ödemekteydi. Bostan sahipleri ise vakıflara ait olan çeşmelerin ayaklarından akan suyu bostanlarına akıtmakta ve bunun için belirli bir ücret ödemekteydiler. Bu kişiler böylece, vakıf sahiplerinin dağdan getirttiği suyollarının bakım ve onarımına iştirak etmiş oluyorlardı. (Küçüküçürlü, 2008: 367-371).

9. Kumludere’de bir çeşme,
10. Nazmelik’te bir çeşme,
11. Damgacılar’da bir çeşme,
12. Mahallebaşı’nda bir çeşme,
13. Kasımpaşa’da bir çeşme,
14. Subaşı Kurbu’nda bir çeşme,
15. Köprübaşı’nda bir çeşme,
16. Kevelciler Yokuşu’nda bir çeşme,
17. Narmanlı Yokuşu’nda bir çeşme,
18. Cebirkapı’daki çeşme
19. Gümrük ardındaki çeşme
20. Kemhan Camii yanında bir çeşme,
21. Dervişağa Camii önündeki çeşme,
22. İhmal Camii yanında bir çeşme,
23. Dere Mahallesi Sabunhane yanındaki çeşme,
24. Paşalık Sokağı çeşmesi,
25. Tatar Ağası Sokağı çeşmesi,
26. Serdar Sokağı çeşmesi,
27. Kör Çeşme,
28. Kefere Sokağı Çeşmesi,
29. Sefarethane Sokağı’nda Tophaneli çeşmesi,
30. Kân yolundaki çeşme,
31. Çukur Çeşme,
32. Fenerci Çeşmesi,
33. Deve Çeşmesi,
34. Hacı Kurban Çeşmesi,
35. Gümüşgöz Çeşmesi,
36. Hafızoğlu çeşmesi,
37. Veli Paşa hanesi önündeki çeşme,
38. Şazzâde hanesi önündeki çeşme,
39. Lazoğlu Hacı Hüseyin hanesi yanındaki çeşme,
40. Hacı İbrahim Ağa hanesi önündeki çeşme,
41. Mezarlık ardındaki çeşme,
42. Topal Agop hanesi önündeki çeşme,
43. Komasarı İbrahim Efendi hanesi yanındaki çeşme,
44. Karatazi hanesi önündeki çeşme,
45. Karakullukçu hanesi önündeki çeşme,
46. Yoğun Ali Ağa hanesi önündeki çeşme,
47. Leblebici hanesi önündeki çeşme,
48. Kebir Kapı’daki çeşme.

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde Tophaneli Suyu, şehrin doğusundaki mahallelerle birlikte, Karskapı ile Paşa

Pınarı arasındaki bölgede iskân edilen askerlerin de su ihtiyacını karşılamaktaydı. Özellikle II. Dünya Savaşı sırasında bu bölgede çok sayıda askerî birlik bulunmaktaydı. 1940'ların ortalarında bu su, yaklaşık 30 litreden ibaretti. Tophaneli Suyolları 1940'ların sonuna gelindiğinde, uzun süredir bakımsız kalması nedeniyle, şehir dâhilinde ve haricinde ve bilhassa membaları civarında tamamen bozulmuştu. 1947 yılında bu işi ele alan belediye, şehrin güneyindeki "Beşirin Çayırı" denilen mevkiden itibaren Deveboynu mevkiine kadar 80 metrelik bir mesafeye boru dizdirmiş ve Köprübaşı'nda bir kum kuyusu yaptırmıştı. Toparlık Tabya altında, membaından itibaren ana hatta kadar tahminen 3 km. mesafedeki bir yolun da künkleri tamamen tıkanmış olduğundan, bu yolda yer yer kuyular açılarak temizlettirilmiş ve açılan bu yerlerdeki künkler tamir ettirilmişti. Yine 150 metre uzunluğundaki alanda künkler yenilenmiş ve bu su yolu da istifade edilir bir hâle getirilmişti. Beşirin Çayırı mevkiindeki şube yolları üzerindeki çalışmalar, mevsimin uygunsuzluğu yüzünden 1948 yılına bırakılmıştı (EBA, 1948a: 5).

Erzurum Belediyesi Başkanı Kazım Yurdalan'ın 1948 şehrin su ihtiyacı ve yapılması gerekenler hakkında valiliğe sunmuş olduğu raporda, Tophaneli Suları için şu ifadeler kullanılmıştır (EBA, 1948b: 7):

"Kars Kapısı ile Paşalar Pınarı arasındaki 60'tan fazla barakada iskân ettirilmiş olan askerî garnizonun su ihtiyacı belediyenin temini gereken başlıca görevlerden biridir. Bunun için 1947'de öteden beri Tophane sularından verilen Mahallebaşı, Demirayak, Kavak ve Gülahmet muntkalarının çeşme suları kesilmek zorunda kalınmış, bu mahalleler halkının ihtiyacının bir kısmı uzak mesafeden tazyikli sudan temin edilmiş, bir kısmı ise susuz bırakıldığı için haklı bir şikâyete neden olmuştur.

Silah fabrikası, Topçu Kışlası, Kars Kapısı ve bu bölge haricinde kalan bütün garnizonların hâlihazır su ihtiyacı ile bu garnizonların lüzumu hâlinde takviyesi de göz önünde tutulacak olursa, erlerin, hayvanatın ve nakliye vasıtalarının mühim miktara ulaşacak su ihtiyacının temini için Mahallebaşı ve Gülahmet muntkalarına bu zaruret için yayılmalarını önlemek ve bu konuda ileride çıkacak şikâyetleri bertaraf etmek için Tophane suyunun ilk mevsim müsaadesinde ele alınması için düzenlenen keşfe göre 65.325 liraya ihtiyaç vardır."

Kazım Yurdalan, aynı yılın Aralık ayında halka hitaben hazırladığı yazılı bir ilanda Tophaneli Suyu hakkında şu cümleleri kullanmıştır (BCA, 490.01.252.1001.1: 6):

"Başkanlığımız şehrin doğu muntkasından gelen Mahallebaşı, Hasanbasri, Abdurrahman Ağa, Kavak, Silah Fabrikası ve deveboynu ile Kars Kapısı arasındaki garnizonun ihtiyacını temin eden ve ara sıra tifo mikrobu zuhur ettiği elimizdeki raporlarla sabit olan Tophane sularının font boru içine alınması için plan ve projesinin tanzim işi 2.000 liraya bir fen heyetine ihâle edilmiş, bu keşfe göre 265.000 lira sarfıyla 20 litreden ibaret Tophane sularının şehre getirilmesi, Kars Kapısı civarında 300 tonluk bir depoda toplanması, oradan mahallelere tevzii işine ait bu plan ve projeler tasdik edilmek üzere Bayındırlık Bakanlığına sunulmuştur."

Erzurum Belediyesi 1949 yılında bu suyu font borular içine alarak Karskapı'daki Acem Mezarlığı'nda yapılacak bir depoda toplamak, eski ağaç ve kav boruları iptal etmek ve şehrin doğusundaki mahalleleri sıhhi bir su tesisatına kavuşturmak için teşebbüse geçmiştir. Bu çalışmalar yaklaşık 10 yıl sürmüştür. Böylece tamamen büz içine alınan ilk dağ suyu Tophaneli Suyu olmuştur (EBA, 1945: 7; 1946: 3; 1948c: 2; 1958: 3).

Sonuç

Aslen Kayserili olup Tophane-i Âmire'de uzun yıllar çalışmış olan ve ardından Erzurum'a gelerek Gümrük Eminliği görevini yürüten Hacı Mehmet Ağa, kazandığı servetinin önemli bir bölümünü Erzurum'da kurduğu vakıf bünyesinde yaptığı hayır işlerine adanmıştır. Mehmet Ağa, Palandöken'den şehre getirttiği Tophaneli Suları'nı Erzurum şehrindeki 48 çeşmeden akıtmıştır. Ayrıca Pasinler'de 12 çeşme yaptırmıştır. Mehmet Ağa ayrıca Erzurum'da iki mescit, namazgâhlar ve helalar yaptırmıştır. Bütün bu hayır işlerinin devamlılığını sağlamak üzere Erzurum'da 142 dükkân, han odası, ambar ile Erzurum Boyahanesi ve Hasankale'de büyük bir köşk ile ambarlar vakfetmiştir.

Mehmet Ağa, bütün bu hayır işlerini farklı zamanlarda icra etmiş ve vakfını kademeli olarak büyütülmüştür. Tophaneli Mehmet Ağa Vakfı'yla alakalı üç farklı vakfiye tarafımızdan tespit edilmiştir. İlk vakfiye Osmanlıca olup Nisan 1719 tarihlidir. Bu vakfiye, Mehmet Ağa'nın kurduğu vakfin ilk hâlini göstermesi bakımından

önemlidir. Yine bu vakfiyede, sonraki iki vakfiyede yer almayan bazı önemli detaylar vardır. Örneğin Mehmet Ağa'nın eskiden Erzurum Gümrüğü Emîni olarak görev yaptığı bu vakfiyede yazılıdır. Ayrıca, vakfettiği boyahane ve 42 dükkânın Osmanlı ordusunda hizmet veren ve sağ ve sol olarak ikiye ayrılan “*gönüllüiyân-ı yemîn*” ve “*gönüllüiyân-ı yesâr*” neferlerine ait olduğu ve Mehmet Ağa'nın onlardan bu mülkleri satın alarak vakfettiği bu vakfiyede belirtilmiştir.

Mehmet Ağa ikinci vakfiyesini Kasım 1721'de hazırlatmıştır. Mehmet Ağa'nın hazırlattığı son vakfiye ise Osmanlı Türkçesi ile yazılmış ve Temmuz 1722 tarihlidir.

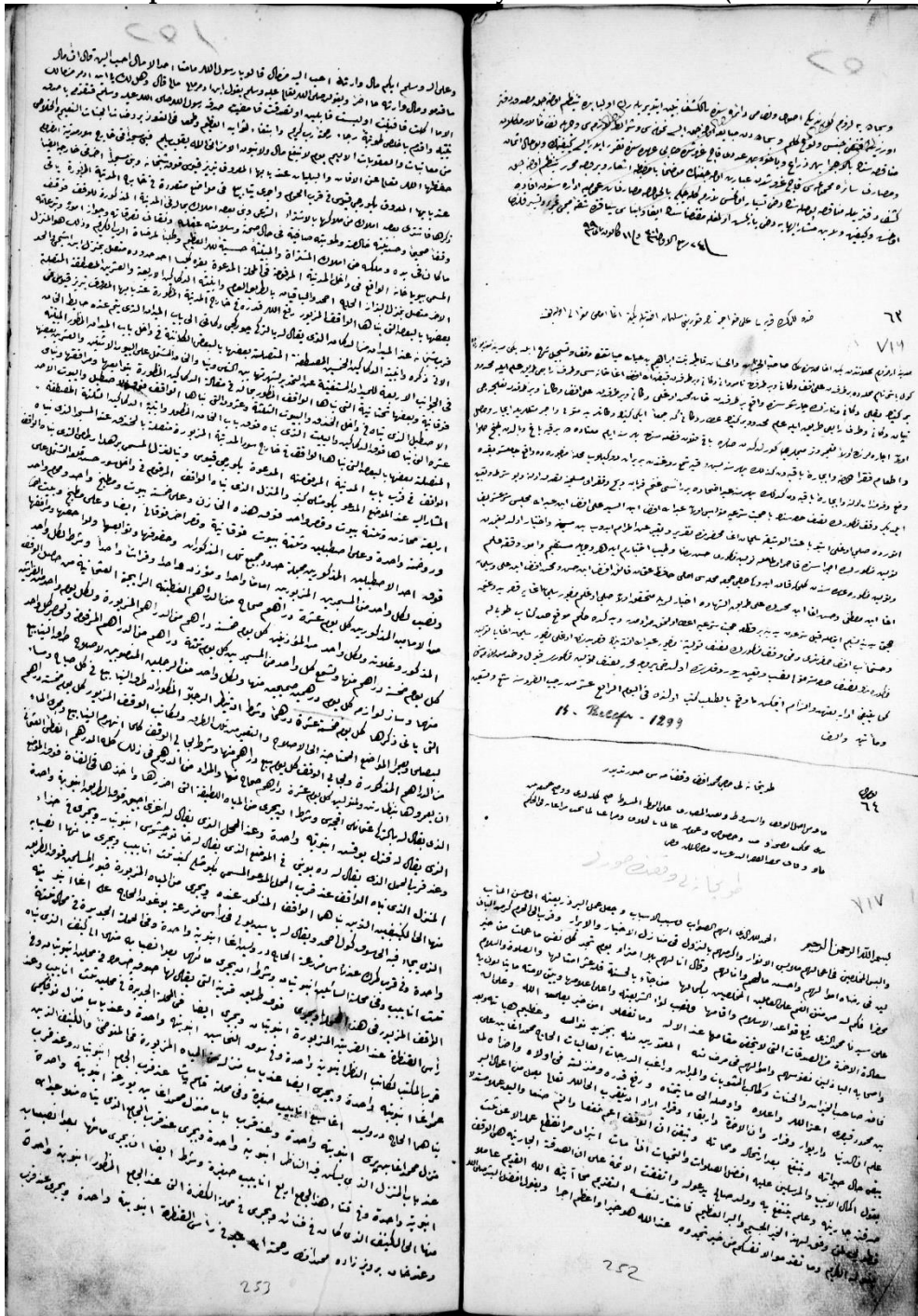
Mehmet Ağa'nın son iki vakfiyesinde yaptırdığı belirtilen mescitlerden birisi Tebrizkapı'nın yanında ve Şabhane'nin üstündeydi. Bu Şabhâne'yi de Mehmet Ağa yaptırmış ve aynı bölgede sıra hâlindeki çeşmelerden 10 lüle su akıtmıştı. Diğer mescit ise Gürcükapı yanında, sur haricinde olup yakınında hamam vardı. Bu hamam büyük ihtimalle günümüze ulaşmış olan “*Küçük Hamam*” isimli hamamdı. Mehmet Ağa bu mescidin yanında da çeşme yaptırmıştı. Bunlar Gürcükapı'daki kale hendeğinin bitişiğindedi.

Mehmet Ağa'nın yaptırdığı iki mescit de günümüze ulaşamamıştır. Diğer taraftan bu iki mescidin, İbrahim Hakkı Konyalı'nın belirttiği Mennanzâde Hacı Osman Vakfı'yla ve bu hayırseverin yaptırdığı mescitlerle alakasının olmadığı tarafımızdan tespit edilmiştir. Vakfın en önemli gelir kaynağı olan Tophaneli Hanı, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Tophaneli Oteli ismini almış ve Cumhuriyet döneminde uzun süre Erzurum'un en iyi otelleri arasında yer almıştır. Tophaneli Oteli ve etrafındaki vakıf dükkânları da yakın zamanda ortadan kalkmıştır. Vakfa ait olup ayakta kalmayı başarabilen en önemli eserler Şabhane Çeşmeleri ve Gürcükapı'daki çeşmedir. Gürcükapı'daki bu çeşme üzerinde, Mehmet Ağa Vakfı'na ait vakfiyenin kısa bir özeti vardır.

Kaynaklar

- Beygu, A. Ş. (1936). Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri. İstanbul.
- Curzon, R. (1854). Armenia: A Year at Erzeroum. London.
- Demokrat Doğu Gazetesi, (1953, 28 Temmuz). "Otelciler ve Kahveciler Cemiyeti Kuruldu". 2.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA). (1948), 490.01.252.1001.1.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). (1843). EV.d., 12115/56.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). (1253). EV.HMH.d, 7847/7.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). (1839). EV.d, 11166/1.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). (1870). EV.MH, 1566/192.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). (1875). EV.MKT, 782/27.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). (1896). EV.MKT, 2575/223.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). (1901). EV.MKT, 2843/200.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). (1904). Y.PRK. UM, 68/111.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). (1905). Y.PRK. UM, 74/106.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). (1319). EV.MKT, 2864/32.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). (1859). EV.d., 16827.
- Erzurum Belediyesi Arşivi (EBA). (1945). Meclis Zabıtları, 14 Mayıs.
- Erzurum Belediyesi Arşivi (EBA). (1946). Meclis Zabıtları, 20 Haziran.
- Erzurum Belediyesi Arşivi (EBA). (1948a), Meclis Zabıtları, 15 Haziran.
- Erzurum Belediyesi Arşivi (EBA). (1948b), Meclis Zabıtları, 1 Mart.
- Erzurum Belediyesi Arşivi (EBA). (1948c), Meclis Zabıtları, 11 Mart.
- Erzurum Belediyesi Arşivi (EBA). (1958), Meclis Zabıtları. 12 Şubat.
- Erzurum Belediyesi Arşivi (EBA). (2 Aralık 1949), Encümen Kararları.
- Erzurum Belediyesi Arşivi (EBA). (5 Kasım 1937), Meclis Zabıtları.
- Erzurum Belediyesi Arşivi (EBA). Encümen Kararları, 17 Temmuz 1959.
- Erzurum Belediyesi Arşivi (EBA). Encümen Kararları, 26 Ekim 1954.
- Erzurum Belediyesi Arşivi (EBA). Meclis Zabıtları, 29 Aralık 1958.
- Erzurum Gazetesi, (1931, 16 Şubat). "Evkaf Müdürlüğünden". 4.
- Erzurum Şehir Arşivi (ERŞA), (1947), "Erzurum Suları Dosyası".
- Erzurum Ticaret Odası Arşivi (TOA), (4 Ocak 1951), "Yönetim Kurulu Kararları".
- Hürsöz Gazetesi. (1962, 7 Nisan). "Vakıflar Müdürlüğünün İmar Programı". 1.
- Hürsöz Gazetesi. (1968, 17 Haziran). "İşhanı İnşaatı Yakında Başlayacak". 1.
- Hürsöz Gazetesi. (1969, 12 Nisan). "Yüzyıllar Boyunca Türk ve Erzurum'da Vakıflar". 1.
- İpşirli, M. (1992). "Câbi". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul, VI, 529-530.
- Konyalı, İ. H. (1960). Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi. İstanbul.
- Küçükkuşurlu, M. (2008). Erzurum Belediyesi Tarihi I. İstanbul.
- Küçükkuşurlu, M. (2011). Erzurum Belediyesi Tarihi II. İstanbul.
- Küçükkuşurlu, M. (2020). Erzurum Camileri, Medreseleri, Kütüphaneleri. Konya.
- Küçükkuşurlu, M. (2023). Tanzimat Dönemi Erzurum Vakıfları, Mustafa Hayâlî Defteri. Erzurum.
- Milletin Sesi Gazetesi, (1959, 28 Temmuz). "Tarihi bir Makber Kaldırıldı". 1.
- Ünüvar, İ. (1954). Erzurum Vilayeti. İstanbul. Duygu Matbaası.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA). (1846), Defter No: 2502/Sayfa No: 49.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA). (1922), 2489/56.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA). (1719), 489/52-53.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA). (1721a), 2171/250-254.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA). (1721b), 1767/217-224.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA). (1721c), 592/205-207.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA). (1722), 489/62-65, 57.

Ek 2. Tophaneli Vakfı'na Ait 2. Vakfiye Muharrem 1134 (Kasım 1721)

Kaynak: VGMA, 2171: 250-253.

Hakem Deęerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek olmadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.